

Kovács, Kriszta

Article — Accepted Manuscript (Postprint)

Mitől alkotmányos a hagyomány? Az egyetemes és partikuláris értékek viszonya

FUNDAMENTUM

Provided in Cooperation with:

WZB Berlin Social Science Center

Suggested Citation: Kovács, Kriszta (2024) : Mitől alkotmányos a hagyomány? Az egyetemes és partikuláris értékek viszonya, FUNDAMENTUM, ISSN 1588-0508, Emberi Jogi Információs és Dokumentációs Központ Alapítvány, Budapest, Vol. 28, Iss. 1, pp. 72-78,
<https://fundamentum.hu/sites/default/files/Fundamentum-2024-1-07.pdf>

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/327100>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

Mitől alkotmányos a hagyomány? Az egyetemes és partikuláris értékek viszonya¹

Kovács Kriszta

„Lerombolták alkotmányos rendszerünket.” – Sólyom László így kommentálta az alaptörvény negyedik módosítását 2013-ban, amely érvénytelenítette a magyar Alkotmánybíróság addigi határozatait. A Fundamentum számára készült beszélgetésben Sólyom László arra is utalt, hogy a „magyar Alkotmánybíróság többé nem az alkotmányvédelem legfőbb szerve”.² Ez a két mondat – közvetlen tartalmán túl – azért kulcsfontosságú, mert azt feltételezi, hogy vannak olyan egyetemes alkotmányos értékek,³ amelyekhez a magyar alkotmányos világban 2010 óta tartó rombolást és annak következményeit mérhetjük. Vagyis nem minden alkotmányos, ami egy alkotmánnyal történik, és nem minden alkotmánybíróság érdemli meg az alkotmánybíróság nevet.

Mik azok az egyetemes alkotmányos értékek, amelyekhez az alkotmányos rendszerben történt változásokat mérhetjük? És melyek azok a helyi⁴ hagyományok, amelyekre hivatkozva a rombolás folyik? Mi az alkotmányosság egyetemes elvei és a partikuláris értékek egymáshoz való viszonya? Igaz-e, hogy ezek az értékek mindig szemben állnak egymással és választanunk kell közöttük? Az egyetemes értékek érvényesítése óhatatlanul a partikuláris értékek feladását jelenti? Ez az írás ezekkel a kérdésekkel foglalkozik.

Elsőként arról lesz szó, melyek az alkotmányosság univerzális értékei és mik tekinthetők partikuláris, helyi alkotmányos értékeknek. Ezt követően a cikk arra kérdez rá, hogy egy olyan legitim rendszerben, ahol az intézmények és egyének rutinszerűen az alkotmánynak megfelelően működnek, azaz ahol szokássá vált az alkotmányosság gyakorlása, milyen intézményi jogértelmezés áll összhangban az egyetemes elvekkel és az alkotmányos hagyományokkal. Azaz, melyek a legitim helyi variánsok és mikor igazolható egy helyi variáns. A kérdések megválaszolásában a Sólyom László vezette Alkotmánybíróság lelkiismereti és vallásszabadsággal kapcsolatos döntései lesznek segítségemre.

Az alkotmányosság *egyetemes értékei* azok az értékek, amelyek morálisan érvényesek bárhol, ahol az emberek politikai közösséget alkotva élnek. Ez egyrészt az emberek közös emberi mivoltából következik, másrészt abból a követelményből, hogy az emberek felett gyakorolt hatalom mindenütt igazolásra szorul. A hatalom legitimitásának fokmérője, hogy a közhatalomgyakorlás mennyiben felel meg az alkotmányosság egyetemes értékeinek.⁵ Ez utóbbiak érvényre juttatása, bár sohasem maradéktalanul, de lehetséges⁶ és a politikai

közösségek képesek úgy cselekedni, mintha megvalósíthatók volnának.⁷ Minél inkább megvalósulnak az alkotmányosságnak ezek az ideáljai egy politikai közösségen belül, a hatalom legitimitása annál biztosabb lábakon áll.

A progresszív alkotmányos gondolkodás az egyetemes alkotmányos értékeket három kategóriába sorolja: az emberi jogok védelme, a demokrácia, valamint a jogállamiság követelményeiként utal rájuk.⁸ A három kategória azt az elvárást jeleníti meg, hogy a kormányzat felépítése demokratikus, az állam intézményei hatásköreiket a törvények keretein belül jogszerű módon gyakorolják, működésük során tiszteletben tartják és védik a szabad és egyenjogú polgárok alapvető emberi jogait.

Ezek az értékek szolgálnak alapjául azoknak a társadalmi mozgalmaknak, amelyek olykor „radikális” törekvésekkel állnak elő.⁹ Mégis, e mozgalmak és az általuk vívott küzdelmek azok, amelyek vissza-visszatérően arra készítetik az alkotmányos intézményeket,¹⁰ hogy újra megvizsgálják a társadalmi gyakorlatokat¹¹ és szokásokat abból a szempontból, hogy azok kiállják-e az egyetemes értékek próbáját vagy esetleg olyan tradíciók, amelyeken, Lesznai Anna szavaival élve, tisztelettel túl kell nőni.¹²

A *partikuláris* értékek a politikai közösség sajátos, helyben érvényesülő alkotmányos alapértékei. Az emberi jogok védelmi köre, a demokratikus intézményi formák vagy jogállami eljárások ugyanis az egyes társadalmakban a politikai, kulturális és gazdasági sajátosságoknak megfelelően eltérő intézményi felfogásokat eredményezhetnek, valamint más-más alapjogi egyensúlyt hozhatnak létre. Az alkotmányos intézményeknek az egyetemes elvek értelmezésekor érzékenynek kell lenniük e különbségekre, mert ezek az eltérések egyértelműen befolyásolják, hogy a rendelkezésre álló lehetséges értelmezések közül, mindent figyelembe véve, melyik illeszkedik a legpontosabban az adott közösséghez. A partikularizmus alapja tehát az absztrakt egyetemes elveknek, mint például a szólásszabadság, az egyenlőség vagy a demokratikus önkormányzat elvének az adott ország történelmi kontextusából adódó, konkrét jelentése.¹³

Ezek a partikuláris értékek egyrészt tükröződhetnek az *alkotmány szövegében*. Egy, az alapjogi egyensúlyt érintő példa az 1997-es lengyel alkotmány preambuluma, amely utal a politikai közösség vallásos hitet követő tagjaira, szó szerint: „mindazokra, akik hisznek Istenben” és azokra is, akik más forrásokból származó egyetemes értékeket tartanak tiszteletben. Ez a megfogalmazás azt jelenti, hogy a lengyel alkotmány kifejezetten megjeleníti a közösségben egyaránt jelen lévő vallásos és nem vallásos tradíciók sokféleségét. Egy másik, intézményi berendezkedést érintő példa az a magyar alkotmánybeli rendelkezés, amely szerint a köztársasági elnököt az országgyűlés választja.¹⁴ Ennek a rendelkezésnek az elfogadására az 1989-es demokratikus rendszerváltást követően, az emberi jogok tiszteletén alapuló köztársaságot kikiáltó, 1946. évi I. törvény nyomdokait követve került sor. Az alkotmányozó hatalom ugyanis, helyesen, úgy ítélte meg, hogy a közvetett elnökválasztás a magyar alkotmányos hagyományoknak jobban megfelel, mint az elnöki vagy félelnöki rendszer.

A másik eset, amikor a demokratikus alkotmány elismeri ugyan az egyetemes elvek érvényességét, de absztrakt szinten biztosítja azokat, anélkül, hogy kitérne a politikai közösséget megosztó kérdésekre. Ilyenkor teljes mértékben az *alkotmányos intézményekre* hárul a partikuláris szempontok érvényesítésének feladata. Például a 1989-es alkotmány absztrakt módon ismerte el az egyetemes elvek többségének (így például az egyenlőségnek vagy a lelkiismereti és vallásszabadságnak) az érvényességét. Emiatt a jogalkalmazók, elsősorban pedig a Sólyom László vezette első Alkotmánybíróság feladata volt, hogy alkotmányértelmezés során adjon konkrét formát ezeknek az elveknek.¹⁵

Akár az alkotmány szövegében, akár az alkotmányos intézmények gyakorlatában megjelenő partikuláris értékről van szó, felmerül a kérdés: vajon *elfogadható-e minden helyi variáns*? Seyla Benhabib – Jürgen Habermas¹⁶ nyomán – erre az a választ adja, hogy igen, ha az értelmezés olyan eljárás eredménye, amely a demokratikus önkormányzás elvének megfelel: ahol a vélemény- és akaratformálásra a politikai intézmények és a civil társadalom közötti, szabad és nyilvános térben zajló folyamatos kommunikációban kerül sor. Ahol az emberek nem csupán a jog alanyai, hanem annak alkotó részeseivé is válnak. Benhabib *demokratikus iterációnak* nevezi azt a folyamatot,¹⁷ amelynek eredményeképpen létrejön a helyi variáns. Benhabib iteráció alatt a nyilvános viták és eszmecserék olyan összetett folyamatát érti, amelynek során az egyetemes értékek megvitatására, kontextusba helyezésére, pozicionálására kerül sor a jogi és politikai intézményekben, valamint a civil társadalomban. Az iteráció szó arra utal, hogy a helyi szokás, illetve tradíció egyetemes elvekkel való összevetése során nem csupán egy korábban már lefolytatott vizsgálat mechanikus megismétléséről van szó. Minden egyes iteráció hozzáad ugyanis valamit az addigiakhoz, gazdagítja a norma addigi jelentését, hiszen az egyetemes értéket egy új, az addigiaktól eltérő kontextusban értelmezi. Benhabib szerint az így létrejövő helyi variáns elfogadható, legitim, mert nyilvános, inkluzív és komplex viták során, demokratikus eljárásban történik az egyetemes elvek lefordítása helyi értékekké.

Ez egy fontos teszt, hiszen kiszűri azokat a jelenségeket, amikor demagóg manipuláció vagy autoriter indoktrináció eredményezi az egyenlőség vagy a szabadság megszorító helyi értelmezését. Fókuszában az inkluzív demokratikus eljárás áll, amelynek hiányában nem jön létre legitim helyi variáns. A sok szempontból kérdéses legitimitású magyar alaptörvény¹⁸ feltehetően már ezen a teszten sem menne át.

Nem jelent viszont a teszt megoldást arra az esetre, amikor a megszorító helyi értelmezésre ugyan demokratikus processzusban kerül sor, az eredmény mégis egyetemes alkotmányos értékeket sért. Kis János hívja fel a figyelmünket a következő problémára: a politika kompetitív karaktere időről időre okot adhat arra, hogy a törvényhozó az egyetemes elvek megszorító értelmezését adja, például mert az aktív választók többsége ezt preferálja.¹⁹ Ez még olyan körülmények között is előfordulhat, ha a törvényhozó hatalom történetesen elkötelezett a szabadság és egyenlőség eszméi mellett. Másrészt, és ezt már én teszem hozzá, az alkotmánybíróságok is beleeshetnek abba a csapdába, hogy a helyben érvényesülő partikuláris értékek mindenáron való megőrzését előbbre valónak gondolják az egyetemes

értékeknél pusztán a „hagyományokhoz” való ragaszkodás jegyében. Ezért érdemes fontolóra venni, hogy Benhabib demokratikus eljárásra fókuszáló javaslatán túl van-e esetleg tartalmi mércéje a partikuláris értékek elfogadhatóságának.

A következőkben egyrészt amellettt érvelek, hogy 1) *létezik ilyen tartalmi követelmény*, és eszerint a lokális értelmezés eredményeképpen létrejött partikuláris értékeknek az egyetemes alkotmányos elvek által kijelölt kereteken belül kell maradniuk. Másrészt amellettt, hogy 2) minél inkább visszavezethető egy partikuláris érték az egyetemes értékek nevében vívott hazai, illetve helyi történelmi küzdelmekre, annál nagyobb az esélye arra, hogy az egyetemes elvek által kijelölt keretek között maradjon.

A *lelkiismereti és vallásszabadság* eszméjén keresztül mutatom be, hogy egy lokális értelmezés mikor számít az egyetemes eszme legitim variánsának. A Sólyom László vezette Alkotmánybíróság idejéből vett két példával illusztrálom, hogy milyen az egyetemes értékek nevében vívott küzdelmekre visszavezethető, az egyetemes értékek keretein belül maradó értelmezés és milyen az, amikor a helyi variáns, bár demokratikus eljárás eredménye, tartalmát tekintve nem felel meg az egyetemes elveknek.

A lelkiismereti és vallásszabadság joga univerzális. Konkrét jelentése azonban még az egyes alkotmányos demokráciákban is eltérhet, hiszen az állam és az egyházak viszonya történetileg és országonként eltérően alakult. Azt minden alkotmányos demokrácia elfogadja, hogy az ember vallásos vagy nem vallásos világnézete mély erkölcsi meggyőződés eredménye, amelynek megváltoztatására senki nem kötelezhető. A modern államokban ezért ma már nincs vallásüldözés. Az is igen ritka, hogy állami intézmények gátolják a vallási célú szerveződések létrejöttét, vagy nem ismerik el legitimnek a vallási közösségek működését, valamint az egyén elidegeníthetetlen jogát saját vallásos vagy nem vallásos meggyőződéséhez. Az alkotmányos demokráciákban ezért a vallási tolerancia széles körben elfogadott.

Az államtól elvárható tolerancián túl azonban a lelkiismereti és vallásszabadság egyetemes értékéből az is következik, hogy mindenkinek egyenlő joga van hitének vagy nem vallásos meggyőződésének másokkal azonos jogi környezetben történő gyakorlására. Ezért jogszabály nem tehet különbséget emberek vallási csoportjai között és nem akadályozhatja, hogy minden polgárnak egyenlő lehetősége legyen a saját lelkiismereti meggyőződése szerinti jó élet megvalósítására.

A Sólyom László vezette Alkotmánybíróság a húsvét és a karácsony munkaszüneti nappá nyilvánításáról szóló határozatban ezeket az elveket tiszteletben tartva döntött.²⁰ Az indítványozók kifogásolták, hogy a magyar állam elfogult a keresztény vallásokkal szemben, hiszen azok legnagyobb ünnepein biztosítja csupán, hogy ne kelljen munkát végezni. A húsvéthétfő és a karácsony munkaszüneti nap, más vallások legnagyobb ünnepei viszont nem. Az Alkotmánybíróság ezzel szemben úgy érvelt, hogy a húsvétot és a karácsonyt a mai társadalom túlnyomó többsége, lelkiismereti meggyőződéstől függetlenül, ünnepnek tartja. Ezekhez családi és népszokások kötődnek. Vagyis nem csupán vallási szempontokkal

igazolható a munkaszüneti nappá nyilvánítás: az emberek többsége ekkor egyébként is ünnepel. Nem az ünnep vallási tartalma és nem valamely egyház előnyben részesítése az indok tehát a munkaszüneti nap bevezetésére, hanem a társadalmi szokások figyelembevétele és a gazdasági megfontolások követése. Az alkotmánybíróági érvelésből persze az is következik, hogy az olyan vallási ünnep munkaszüneti nappá nyilvánítása, amelyhez nem kötődik szekuláris szokás, egyetemes elveket sért. Ebben az esetben ugyanis az állam a privilegizált vallást követők szempontjait előbbre valónak tekinti minden más polgár szempontjánál.

Az alkotmánybíróági értelmezés a húsvéti és karácsonyi ünnepek ügyében az egyetemes elvek által kijelölt kereteken belül maradt: sikerült az egyetemes (egyenlő lelkiismereti és vallásszabadság) és a partikuláris értékek (a valláshoz kötődő helyi hagyományok) között egyensúlyt találnia. Az értelmezés lényege úgy foglalható össze, hogy önmagában a munkaszüneti nappá nyilvánítás nem kérdőjelezte meg senki egyenlő értékességét és nem vitatta el lelkiismereti szabadságának gyakorlását.

Ugyanez nem állítható a Sólyom-bírósnak a „történelmi egyházak” állam általi kedvezményezését visszatérően alkotmányosnak minősítő döntéseiről, amelyekben a bírák a helyi tradíciókra hivatkozva hagyták figyelmen kívül az egyetemes elveket. A Sólyom-bíróság álláspontja, miszerint a történelmi jelző csupán „az egyházak létrejöttének valóságos hazai történetiségére utal”²¹ és az a tételmondat, amely szerint „az egyházak egyenlőként való kezelése nem zárja ki az egyes egyházak tényleges társadalmi szerepének figyelembevételét”,²² állami kedvezményezések sorát indította el. Az Alkotmánybíróóság aztán e kedvezményezéseket mind jóváhagyta: azt, hogy bizonyos egyházi ingatlanokért a „történelmi egyházaknak” részleges kárpótlás járt²³ és hogy iskoláik és szociális intézményeik kiegészítő költségvetési támogatásban részesültek.²⁴ Az indokolások tenorja szerint a lelkiismereti és vallásszabadság alapjoga szempontjából a szabályok nem különböztettek hátrányosan, hanem az egyházak tényleges szerepének megfelelően rendelkeztek.

Az egyházak közötti ilyen hierarchizálás azonban két szempontból is szembemegy az egyetemes értékekkel. Egyrészt, a különbségtétel sérti az egyházak törvény előtti egyenlőségét. Az ellen hat ugyanis, hogy az egyházaknak a politikai nyilvánosságban egyenlő lehetőségük legyen hatást gyakorolni a társadalom egészére. Másrészt, a különbségtétel eltérő súlyt ad a hátrányosan érintett felekezetekhez tartozók vallási önkifejezési jogának, ami ellentmond a minden polgárt megillető egyenlő bánásmód elvének. Ebből az elvből ugyanis a szabadon létrehozott vallási szervezetek egyenlő státusza következik, az, hogy az állam ne rangsorolja igazságtartalmuk vagy helyességük alapján a különböző lelkiismereti és hitbéli meggyőződéseket, és ne tegyen különbséget az egyes egyházak között azok társadalmi szempontú „értékessége” vagy „hasznossága” alapján.

Természetesen előfordulhat, hogy az *alkotmányos intézmények tévednek*, amikor erkölcsi jogokról döntenek. A tévedés lehet jóhiszemű vagy rosszhiszemű.²⁵ Jóhiszemű hibáról van

szó, ha az egyenlő emberi méltóságot elvben tiszteletben tartó állami intézmény hoz hibás döntést, például az emberi jogok védelmi körét illetően. A Súlyom-bíróságnak a „történelmi egyházakra” vonatkozó, imént említett gyakorlata ebbe a kategóriába sorolható.

Rosszhiszeműségről beszélhetünk viszont, ha az állami intézményi gyakorlat emberi méltóságot megvető vagy azzal szemben közömbös. Ez utóbbi csoportba tartozik például az a 2012-es magyar állami szabályozás, amely a korábbi törvényi szabályozásnak megfelelően létrejött 406 bejegyzett egyházból mindössze 32 egyház jogi státuszát ismerte el, mérhetetlen erkölcsi és vagyoni károkat okozva ezzel az egyházi jogi státusz nélkül maradt vallási közösségek számára.²⁶

A cikk elején a következő kérdést tettem fel: igaz-e, hogy az univerzális és partikuláris értékek mindig szemben állnak egymással és az alkotmányos intézményeknek óhatatlanul választaniuk kell közöttük? Úgy tűnik, nem, hiszen ahogyan azt a munkaszüneti napra vonatkozó alkotmánybíróági döntés bizonyítja, a partikuláris értelmezés megfelelhet az egyetemes elveknek. De nem mindig ez a helyzet. A partikuláris értelmezés olykor az egyetemes elvektől való eltérést mutat. A Súlyom-bíróságnak a „történelmi egyházakra” vonatkozó gyakorlata erre példa. Az ilyen jóhiszemű hiba persze javítható, az alkotmányos intézményeknek ugyanis vissza-visszatérően módjuk van korábbi tévedéseik korrigálására.²⁷

Egy ettől eltérő eset, amikor a rosszhiszemű értelmezés eredményeképpen létrejövő helyi variáns kifejezetten szembemegy az egyetemes értékekkel. Az alaptörvény, amely maga hozza létre és írja elő követendőnek a keresztény kultúra egy elképzelt válfajával való azonosulás „hagyományát”,²⁸ valamint az arra épülő „joggyakorlat” erre példa.

A partikularizmus *sokféle hagyományra épülhet*. Minden ország hagyománya egyaránt tartalmaz ugyanis egyenlőségelvű és kirekesztő, demokratikus és autokratikus elemeket. Igaz ez a lelkiismereti és vallásszabadság egyetemes elvére is, amely hosszú utat járt be Magyarországon, amíg a vallási türelem törvénybe iktatásától eljutott addig, hogy egy 1993-as alkotmánybíróági döntés az állam semlegességét és a vallási pluralizmust az alkotmányos demokrácia fundamentumaiként ismerte el.²⁹ A vallási türelem és pluralizmus minél szélesebb körben érvényesülő hagyománya mellett azonban tovább él Magyarországon az állam és valamely keresztény egyház, tipikusan a katolikus egyház összefonódásának hagyománya is.³⁰

A hagyományokra való hivatkozás önmagában nem ad legitimitást egyetlen állami intézmény számára sem. Választás kérdése ugyanis, hogy a hazai alkotmányos intézmények a sok, egyaránt létező párhuzamos hagyomány közül melyiket tekintik folytatandónak, illetve melyiket veszik alapul, amikor az egyetemes elveket értelmezik.³¹ A választás pedig indokolásra szorul.

Nem minden létező helyi variáns egyformán igazolható. Még egy hosszú történeti folyamatok eredményeképpen létrejött és egyébként működésképes jogi megoldás (például az államegyház intézménye) is csak akkor igazolható, ha az egyetemes értékek fundamentumát adó, mindenkit egyenlően megillető emberi méltósággal összhangban van. A szabadság és az egyenlőség nevében vívott helyi politikai küzdelmek és az ezen elvek körül zajló hazai viták jelentős hatással vannak arra, hogy milyen partikuláris értékek vannak jelen a társadalomban. A partikuláris variáns nagyobb eséllyel igazolható, ha az olyan egyetemes elvekért folytatott történelmi küzdelem nemzeti narratíváihoz kapcsolódik, mint például a szabadság, az egyenlőség vagy a demokratikus önkormányzás.³²

A hazai alkotmányos intézmények feladata a folytatandó hagyomány megválasztása és az azzal összhangban lévő helyi értékek megfogalmazása. Az eljárás azonban, mint az előbbiekben láttuk, eredményezhet olyan helyi variánst, amely nem felel meg az egyetemes elveknek. A jóhiszemű tévedés korrekciója nemcsak a hazai intézményrendszeren belül képzelhető el, a rosszhiszemű értelmezés korrekciója pedig elsősorban nem a hazai intézményektől várható, hiszen azok intézményi gyakorlatát az egyenlő emberi méltóságot megvető vagy azzal szemben közömbös működés jellemzi.

Nemzetközi bíróságok és más intézmények is szolgálhatnak *korrekciós mechanizmusként*, amelyek feladata, a hazai alkotmányos intézményekhez hasonlóan, az egyetemes értékek értelmezése és védelme. A két európai szupranacionális bíróság, a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága és a Luxemburgban működő Európai Bíróság ezt regionális szinten végzi. Az előbbi az emberi jogoknak az Európai egyezmény által biztosított regionális minimumszintjét, az utóbbi az Európai Unióról szóló szerződés 2. cikkére és az EU Alapjogi Chartájára épülő joggyakorlatot alapul véve hoz döntéseket. Mindkét bíróság által kínált jogvédelmi mechanizmus alkalmas lehet arra, hogy ne csupán a már létező tagállami jó gyakorlatokhoz mérje a problémásnak tűnő helyi variánsokat, hanem az alkotmányosság egyetemes értékeihez.³³

Ez a lehetőség nemcsak Európában adott. Az ENSZ jogvédelmi mechanizmusai ugyan sokkal korlátozottabbak, mint a regionális európai jogvédelem, az ENSZ keretében létrejött egyes nemzetközi egyezmények mégis lehetővé teszik a helyi variánsok mindenütt érvényes egyetemes elvekkel való összevetését. Például a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény (CEDAW egyezmény)³⁴ alapján a tagállamok, miközben csatlakoznak az egyezményhez, fenntartással élhetnek annak egyik vagy másik rendelkezésével szemben. Fontos azonban, hogy az állam részéről csak olyan fenntartás tehető, amely nem ellentétes az egyezmény alapvető feladatával és céljával.³⁵ Az is lényeges, hogy más államok megtámadhatják ezeket a fenntartásokat, ha úgy gondolják, azok alapvető elveket sértenek. Ezzel aztán elindulhat egy párbeszéd a CEDAW egyezmény által, az egyezmény végrehajtásának ellenőrzésére létrehozott bizottság előtt az egyetemes értékekről és a konkrét fenntartás egyezménnyel való összeegyeztethetőségéről.³⁶

Az egyetemes és partikuláris értékek közötti viszony nem szükségképpen feszültségekkel teli. Az alkotmányos intézményeknek ugyanis nem egy univerzális vagy partikuláris érték mellett kell állást foglalniuk amikor például a cikkben említett lelkiismereti és vallásszabadság helyi értelmezését adják. Az intézmények feladata sokkal inkább az, hogy a helyi szinten egymás mellett élő hagyományok közül válasszák ki azt, amelyik az adott univerzális érték legpontosabb helyi variánsát adja. Az eredmény persze utóbb tévesnek bizonyulhat, ezért lényeges, hogy a hazai és akár nemzetközi intézmények is korrekciós mechanizmusként működhetnek. A nemzetközi emberi jogi intézmények feladata, a hazai intézményekhez hasonlóan, az egyetemes elvek értelmezése. A nemzetközi fórumok ugyan nem hoznak létre újabb helyi variánsokat, arra viszont alkalmasak lehetnek, hogy egy-egy létező helyi variánst az egyetemes értékekkel összevegyenek és ezáltal biztosítsák ez utóbbi értékek minél szélesebb körű érvényesülését.

¹ Ez az írás a 2024. április 25-26-án megrendezett, „Sólyom László műve, az alkotmánybíráskodás kezdetei és az alkotmányosság ügye Magyarországon” című konferencián elhangzott „Egyetemes és partikuláris értékek az alkotmánybírási ítélezésben” című előadásom átdolgozott és továbbgondolt változata.

² „Az Alkotmánybíróság többé nem az alkotmányvédelem legfőbb szerve” – Sólyom László volt köztársasági elnökkel Kovács Kriszta beszélget, *Fundamentum*, 2013/1, 19–30.

³ Ezekre az egyetemes értékekre utalnak más szerzők a „nyugati alkotmányjogi sztereotípiák” vagy a „közös európai alkotmányos hagyományok” fogalmakkal. Lásd például a 2024. április 25-26-án megrendezett, „Sólyom László műve, az alkotmánybíráskodás kezdetei és az alkotmányosság ügye Magyarországon” című konferencián elhangzott, JAKAB András: Sólyom László alkotmányjogi öröksége című és SONNEVEND Pál: Csatlakozás a közös európai alkotmányos hagyományhoz: európai minták az Alkotmánybíróság korai gyakorlatában című előadását.

⁴ Ebben a cikkben a helyi és partikuláris jelzőket szinonimaként használom azokra az értékekre utalva, amelyekre sok esetben „nemzetiként” szokás hivatkozni. Uniós nézőpontból például megkülönböztethetők a szupranacionális és a csupán tagállami (nemzeti) szinten érvényre jutó értékek.

⁵ Mattias KUMM, *The Cosmopolitan Turn in Constitutionalism: On the Relationship Between Constitutionalism in and Beyond the State in Ruling the World? Constitutionalism, International Law, and Global Governance* (Jeffrey L Dunoff, Joel P Trachtman eds., Cambridge, Cambridge University Press, 2009) 303.

⁶ Például az alkotmányos demokráciák bírói útján is kikényszeríthető jogokként ismerik el az emberi jogokra vonatkozó univerzális igényeket. Jürgen HABERMAS, *The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia of Human Rights in Philosophical Dimensions of Human Rights: Some Contemporary Views* (Claudio Corradetti ed., Dordrecht, Springer, 2012) 63–79., 74.

⁷ KOVÁCS Kriszta és TÓTH Gábor Attila, *Az alkotmányosság értelme, Fundamentum*, 2021/1, 7–13.

⁸ Mattias KUMM, *The Idea of Thick Constitutional Patriotism and Its Implications for the Role and Structure of European Legal History, German Law Journal*, 2005/2, 319–353.

⁹ Történetileg ilyen, kezdetben „radikálisnak” ható követelésnek számított a nők választójogának elismerése, napjainkban pedig ennek számít még a házasság jogintézményének az azonos nemű párok számára való megnyitása.

¹⁰ Alkotmányos intézményeket említek, mert ugyan az alkotmánybíróságok, illetve legfelső bíróságok azok, amelyek mindenkire kötelező értelmezést adnak, az alsóbb bíróságok, sőt, a törvényhozás és a parlamenti biztosok is részesei annak a folyamatnak, amelynek során kialakul az egyetemes értékek helyi értelmezése.

¹¹ A magyar Alkotmánybíróságtól például indítványozók többször kérték a házasság „tradicionális” jogintézményének az egyetemes alkotmányos elvekkel (elsősorban az egyenlő emberi méltósággal és a diszkrimináció tilalmával) való összevetését. Lásd a 14/1995. (III. 3.) AB határozatot, valamint a 154/2008. (XII.

17.) AB határozatot és a 32/2010. (III. 25.) AB határozatot. Bővebben ld. SIPOS Alexandra: *Házasságot mindenkinek? Az azonos nemű párkapcsolat elismerése Magyarországon* című doktori értekezését.

¹² VEZÉR Erzsébet *Lesznai Anna élete* című könyvében idézi az 1930-as években egykori önmagára visszatekintő Lesznai Annát: „Éreztem, hogy kell tradíció avégre, hogy tisztelettel túl nőjünk rajtuk.” (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1979) 64.

¹³ Ez az, amit Jürgen Habermas alkotmányos patriotizmusként azonosít. Bár a német *Verfassungspatriotismus* fogalom bevezetése Dolf Sternberger nevéhez kapcsolható, Jürgen Habermas dolgozta ki, és tette ismertté az angolszász világban. Lásd például Jürgen HABERMAS, *Eine Art Schadensabwicklung. Kleine Politische Schriften VI*, Berlin, Suhrkamp, 1987, 173–175. Magyar nyelven lásd Jürgen HABERMAS, A szabadelvű állam politika előtti morális alapjai. Jürgen Habermas és Joseph Ratzinger eszmecseréje a müncheni Katolikus Akadémián 2004. január 19-én, ford. HORVÁTH Károly, *Holmi*, 2005/11, 1393–1406. Jan-Werner Müller ezt a koncepciót gondolta tovább a *Constitutional Patriotism* című könyvében. Jan-Werner MÜLLER, *Constitutional Patriotism*, Princeton, Princeton University Press, 2007. A magyar recepciót lásd TÓTH Gábor Attila, *Túl a szövegen. Értekezés a magyar alkotmányról* (Budapest, Osiris, 2009).

¹⁴ Lásd a 2012. január elsejéig hatályban volt 1989-es magyar alkotmány 29/A. § (1) bekezdését és az alaptörvény 1. cikk (2) bekezdés e) pontját.

¹⁵ Lásd például 4/1993. (II. 12.) AB határozatot.

¹⁶ Jürgen HABERMAS, *Between facts and norms. Contributions to a discourse theory of law and democracy* (Cambridge Mass., MIT Press, 1996) 110.

¹⁷ Seyla Benhabib itt az iteráció szónak a számítógépes világban ismert jelentésére utalhat. Eszerint az iteráció fokozatos közelítés, „még hozzá valamilyen eljárás egyre pontosabb értéket adó többszöri ismételtetésével”, „olyan fejlesztési folyamat, amit újra és újra elvégeznek azért, hogy minél jobb legyen a végeredmény” (lexiq.hu). Seyla BENHABIB, Claiming Rights accross Borders: International Human Rights and Democratic Sovereignty 103(4) *American Political Science Review* 2009, 691–704., 698. Lásd még Seyla BENHABIB, Is There a Human Right to Democracy? Beyond Interventionism and Indifference in *Philosophical Dimensions of Human Rights: Some Contemporary Views* (ed. Claudio Corradetti, Dordrecht, Springer, 2012) 191–213., 207.

¹⁸ Bővebben lásd TÓTH Gábor Attila, *Nemdemokrácia: Az alkotmányjogi patológia és terápia alapjai* (Budapest, Oriold és Társai, 2024).

¹⁹ János Kis, Constitutional Precommitment Revisited 40(4) *Journal of Social Philosophy* 2009, 570–594, 588.

²⁰ 10/1993. (II. 27.) AB határozat.

²¹ 970/B/1994. AB határozat, Indokolás II.2. pont. Lásd még 8/1993. (II. 27.) AB határozat, Indokolás II.1. pont.

²² 4/1993. (II. 12.) AB határozat, Indokolás A) I.1.c) pont.

²³ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, A) pont.

²⁴ 22/1997. (IV. 25.) AB határozat és 225/B/2000. AB határozat. Azért nevezem kedvezményezésnek a kiegészítő támogatást, mert az kizárólag az egyházi fenntartású intézmények számára volt biztosított. Egyfelől erre az állami oktatási feladat ellátására létrejött állami, önkormányzati tulajdonban lévő közoktatási intézmények nem voltak jogosultak. Másfelől kiegészítő támogatásban nem részesültek az alapítvány vagy valamely egyesület kezelésében lévő nevelési-oktatási intézmények sem, pedig ezekben sok esetben vallásoktatás is folyt. A problémáról általában lásd TÓTH Gábor Attila, *Unequal protection: Historical churches and Roma people in the Hungarian constitutional jurisprudence* 51(2) *Acta Juridica Hungarica* (2010) 122–135, bővebben lásd KÖBEL Szilvia: Egyenlőbbek? Az egyházak és a közoktatás, *Fundamentum*, 2004/2, 80. és köv.

²⁵ A különbségről bővebben lásd Ronald DWORKIN, *Justice for Hedgehogs* (Cambridge Mass., Belknap Press, 2013) 338. és köv.

²⁶ Lásd a *Magyar Keresztény Mennonita Egyház és Mások kontra Magyarország* ügyben az Emberi Jogok Európai Bíróságának 2014. április 8-ai ítéletét (70945/11) és a *Magyar Evangéliumi Testvérközösség kontra Magyarország* ügyben az Emberi Jogok Európai Bíróságának 2017. április 24-ei ítéletét (54977/12).

²⁷ Ez történt például az amerikai Legfelső Bíróság esetében, amelyik kezdetben a szegregációt alkotmányosnak tartotta a *Plessy v Ferguson* 163 U.S. 538 (1896) ügyben, a *Brown v Board of Education* 347 U.S. 483 (1954) ítéletben azonban az oktatási szegregációt alkotmányellenesnek minősítette. A magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában is van erre példa. A 14/2000. (V. 12.) AB határozat az önkényuralmi jelképek használatának büntetőjogi tilalmát alkotmányosnak találta, a 95/2008. (VII. 3.) AB határozat aztán a gyalázkodási tényállást megsemmisítette, mert a bűncselekmény megvalósult akkor is, ha a véleménynyilvánítás csupán egyes személyek érzékenységét, illetve „méltóságérzetét” sértette. Lásd KOVÁCS Kriszta, Közös kincseink. Két jogelv: a „foglyul ejtett közönség” és a „tájékozott beleegyezés” in *A szabadságszerető embernek* (Chronowski Nóra szerk., Budapest, Gondolat, 2017).

²⁸ A preambulumban a „kereszténység nemzetmegtartó szerepét” hirdeti, az R) cikk (4) bekezdés az állam minden szervének köteletségévé teszi többek között Magyarország „keresztény kultúrájának védelmét”, a XVI. cikk (1)

bekezdés pedig előírja a gyermekek Magyarország „keresztény kultúráján alapuló értékrend szerinti” nevelését.

²⁹ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, A) pont.

³⁰ Uitz Renáta, *Freedom of Religion and Churches. Archeology in a Constitution-making Assembly in Constitution for a Disunited Nation: On Hungary's 2011 Fundamental Law* (Gábor Attila Tóth ed., Budapest-New York, Central European University Press, 2012) 197–234, 202. és köv.

³¹ Kis János ezt a *Fundamentum* e számában megjelenő, *Átmenet a jogállamba—akkor és most* című írásában így fogalmazza meg: „Amikor jelen harcainkat vívjuk, el kell döntenünk, hogy a múlt sokféle, vitáktól és harcoktól tarkított örökségéből mit tartunk folytatásra érdemes hagyománynak”.

³² Mattias Kumm úgy véli, az a tény, hogy egy adott partikuláris értelmezés az univerzális értékekkel kapcsolatos nemzeti történelmi küzdelmekkel szorosan összekapcsolódik, erős érvet szolgáltat az értelmezés legitimitása mellett. Mattias KUMM, *Un-European Identity Claims: On the Relationship between Constituent Power, Constitutional identity and its Implications for Interpreting Article 4(2) TEU in The Jurisprudence of Particularism: National Identity Claims in Central Europe* (Kriszta Kovács ed., Oxford, Hart, 2023) 173–187, 184.

³³ Arról, hogy ez például az Európai Bíróság esetében hogyan képzelhető el, lásd Kriszta Kovács ed., *The Jurisprudence of Particularism: National Identity Claims in Central Europe* (Oxford, Hart, 2023).

³⁴ A nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott ENSZ egyezmény. Az egyezményt az 1982. évi 10. törvényerejű rendelet hirdette ki.

³⁵ Uo., 28.cikk 2. pont.

³⁶ Persze ez nagymértékben függ attól, hogy a tagállamok mennyiben hajlandóak megkérdőjelezni egy másik tagállami értelmezést, és bár végső soron a Nemzetközi Bíróság is szerepet kaphatna ilyen esetekben, a bíróság csak akkor járhat el, ha az érintett tagállamok elfogadták annak joghatóságát. Lásd Nicola LACEY, *Feminist Legal Theory and the Rights of Women in Gender and Human Rights* (Karen Knop ed., Oxford, Oxford University Press, 2004) 13–55, 53. és köv.